

MIGRAȚIA DE ÎNTOARCERE A ROMÂNILOR DIN ITALIA. STUDIU DE CAZ ÎN VULTURU, VRANCEA¹

IONELA VLASE

*M*igrația românilor în Italia a cunoscut o serie de schimbări structurale, în ultimele două decenii. La început, românii au fost migranți ilegali în căutarea unui loc de muncă în Italia, iar mai apoi au devenit migranți cu statut legal, în special cu ocazia legalizărilor care au avut loc în Italia în anii 1998 și 2002. Contextul economic și politic global, precum și caracteristicile sociodemografice individuale ale migranților au condus la experiențe diferite ale migranților în Italia. În ultimii ani putem remarca, în unele comunități, evidențe ale procesului de revenire a migranților din Italia. Migrația spre Italia a fost, de altfel, de la bun început plănuită ca temporară și este de așteptat ca, într-o anumită măsură, să rezulte și mișcarea inversă, de restabilire în localitatea de origine. Cercetarea care stă la baza acestui articol urmărește să pună în evidență factorii care determină reîntoarcerea migranților din Italia în localitatea Vultur, județul Vrancea. Transferurile sociale și economice ale femeilor și bărbaților sunt modelate diferit în acest context translocal. Reintegrarea românilor reveniți în țară se produce genizat, deoarece bărbații și femeile care au lucrat în domenii diferite în Italia tind să aibă șanse diferite de reintegrare pe piața muncii, în regiunea de origine.

Cuvinte-cheie: migrația de întoarcere, gen, sustenabilitate, Italia.

ARGUMENT

Sustenabilitatea proiectului de revenire a migranților a devenit o prioritate pe agenda politicilor europene, care încearcă să propună măsuri și soluții statelor ce se confruntă cu fenomenul reîntoarcerii în țară a cetățenilor lor. Concomitent, tot mai mulți cercetători din străinătate încearcă să exploreze acest tip de migrație. Pornind de la observații empirice recente cu privire la desfășurarea procesului de revenire a migranților români și constatând progresele realizate de cercetările internaționale în

Adresa de contact a autorului: Ionela Vlase, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București, Schitu Măgureanu, nr. 9, sector 5, București, e-mail: vlase.ionela@gmail.com.

¹ Cercetarea care stă la baza acestui articol a fost finanțată prin programul POSDRU/89/1.5/S/62259, Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013 „Științe socio-umane și politice aplicative”. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socioumane și politice.

Autoarea ar dori să mulțumească pentru comentariile primite din partea specialiștilor anonimi care au contribuit la clarificarea unor concepte și afirmații din text.

domeniu, studiul prezent își propune să exploreze caracteristicile acestui fenomen. În ultimile două decenii, România a cunoscut o diversitate de forme ale migrației internaționale, studiate de numeroși cercetători, sub diferite aspecte: migrația circulatorie ca strategie de viață (Sandu, 2000), rețelele migranților români și importanța genului² în structurarea lor (Potot, 2005, Vlase, 2007), precum și în accesul la piața muncii înalt calificate (Nedelcu, 2005), mobilitatea copiilor migranților români (Diminescu, 2004), emergența transnaționalismului, ca disponibilitate a migranților de a întreține simultan apartenența la viață socioeconomică și politică a societăților de origine și de destinație (Anghel, 2008; Cingolani și Piperno, 2006; Sandu, 2005), transferurile financiare ale migranților români și importanța lor în reducerea deficitului balanței de plăți a României (Dăianu și alții, 2001). Cea mai recentă realitate și cea mai puțin studiată este însă cea a reîntoarcerii migranților români. În ciuda invizibilității temei în rândul cercetătorilor, ea merită o deosebită atenție atât din partea lor, cât și din partea autorităților locale și centrale³, a organizațiilor nonguvernamentale care pot oferi asistență de specialitate.

Literatura internațională abundă, în general, de studii privind etapele procesului migrației, de la luarea deciziei de a emigra, la pregătirea pentru plecare, călătoria și traversarea frontierelor, instalarea în societatea-gazdă, dar se preocupă mai rar de etapa reîntoarcerii migranților în țara lor de origine. Adesea, această etapă este considerată mai puțin problematică, de vreme ce migranții care aleg să se reîntoarcă în țară nu întâmpină dificultăți legate de cunoașterea limbii, de accesul la servicii publice, ori de integrare economică. Dar studiile empirice arată că procesul de reintegrare în țara de origine nu este întocmai unul lin (Black și alții, 2003, 2004; Bovenkerk, 1981; Byron și Condon, 1996; Kilic și alții, 2009). În realitate, migranții nu sunt întotdeauna suficient informați cu privire la transformările rapide pe care poate să le cunoască societatea lor de origine, chiar și în contextul comunicării intense cu alți membri ai familiei sau comunității de origine. Pe de altă parte, migrantul reîntors în țară după 10 sau 20 de ani de ședere într-o altă țară nu mai este identic cu persoana care părăsise țara la data respectivă, așteptările sale, precum și cele ale societății față de el, pot fi complet diferite. Chiar și în

² Asemenea autoarei Joan Scott (1986), consider genul drept element constitutiv al relațiilor interpersonale bazate pe diferențele atribuite sexelor în cadrul diferitelor instituții, de la familie, la educație, la piața muncii, sau la organizații politice. Aceste diferențe se traduc adesea în inegalități în ce privește accesul femeilor și bărbaților la diferite tipuri de resurse materiale sau simbolice, conducând la relații de putere asimetrice între aceste grupuri.

³ În anii 2007 și 2008 au existat câteva inițiative ale autorităților pentru informarea cetățenilor români aflați la muncă în Spania și Italia (HG 1347/2007 și HG 1362/2007 ate normative care privesc aprobarea Planului de măsuri pentru sprijinirea cetățenilor români aflați în Italia, ca urmare a situației create prin adoptarea de către statul italian a noilor reglementări ce vizează îndepărtarea de pe teritoriu; HG 187/2008 – Hotărâre privind adoptarea Planului de măsuri pentru revenirea în țară a cetățenilor români care lucrează în străinătate). De asemenea, ANOFM a organizat burse ale locurilor de muncă în aceste țări. Nu se cunoaște încă impactul acestor măsuri asupra reîntoarcerii românilor și nici asupra integrării lor pe piața muncii din țară. În cazul studiat aici nici o persoană din cele intervievate nu a beneficiat de un astfel de sprijin.

contextul transnaționalismului actual, în care migranții păstrează simultan legături de intensitate variabilă cu societățile de origine și destinație, întoarcerea definitivă rămâne, totuși, o alegere sinuoasă și problematică din multe puncte de vedere. Referindu-mă strict la cazul cercetării de față, îmi propun să scot în evidență legăturile dintre motivațiile individuale, experiențele personale și factorii structurali care au condus la reîntoarcerea în țară a unor migranți români din Vrancea, după o perioadă relativ îndelungată petrecută în Italia.

La nivel de intenții de revenire, există deja anumite studii privind revenirea românilor din Spania sau Italia. Din perspectiva înlăptuirii acestor intenții și a modului concret în care se produce reintegrarea în țară nu sunt, încă, astfel de cercetări. Studiul Agenției pentru Strategii Guvernamentale *Comunitatea românească în Italia: condiții sociale, valori, așteptări*, realizat de MetroMedia Transilvania în 2007, arăta că unul din trei români aflați în Italia intenționau, la acea dată, să se întoarcă definitiv în țară, în următorii doi ani. Deși astfel de studii nu au fost între timp replicate pentru a proba realizarea efectivă a acestor intenții de reîntoarcere, în unele comunități românești sunt suficiente evidențe empirice pentru a instrumenta această analiză. În plus, nu neapărat numărul migranților români reveniți în țară trebuie să justifice interesul pentru cercetare sau pentru propunerea de politici publice în România, cât însemnătatea pe care poate să o aibă acest fenomen, prin multiplele sale condiționări socioeconomice și politice.

MIGRAȚIA DE ÎNTOARCERE

Precizăm de la început că unii termeni produc confuzie, mai ales în lexicul românesc, datorită lipsei unei dezbateri sau preocupări reale din partea cercetătorilor și oamenilor de decizie cu privire la reîntoarcerea definitivă a migranților români. Termenii des întâlniți și relativ bine definiți din literatura internațională: *returnée*, *voluntary return*, *assisted voluntary return*, *migration return* sau *migration de retour*, sunt greu de impus în vocabularul nostru, tocmai din cauza lipsei acestei tradiții de cercetare. În ciuda dificultăților enunțate, această direcție de reflecție își propune nu doar să alinieze preocupările cercetărilor autohtone cu cele internaționale, dar mai ales să contribuie la vizibilitatea unui fenomen cu profunde implicații, atât la nivel micro (individual sau familial), cât și la nivel macroeconomic și la nivelul societății, în general.

Revenirea, uneori denumită *remigrare* (Davids și van Houte, 2008), este considerată ca fiind etapa finală a procesului de migrație, care mai cuprinde etapa pregătirii/luării deciziei de a migra și etapa propriu-zisă a migrației sau instalarea în țara de destinație aleasă de migrant. În contextul dezvoltării paradigmei transnaționalismului în studiul migrației, revenirea nu mai e considerată ca fiind etapa ultimă a unui proces linear, deoarece migranții pregătesc această etapă prin numeroase vizite și prin remitențele financiare și sociale. De pildă, Ley și Kobayashi (2005) arată cum, în cazul unui grup de chinezi înalt calificați, reîntorși din Canada, revenirea e temporară și e planificată în raport cu obiective legate de anumite etape ale vieții.

Ca și în cazul studiilor privind migrația pentru muncă, în cazul cercetărilor privind revenirea nu dispunem de o singură teorie general valabilă pentru a explica un fenomen atât de complex (Cassarino, 2004). Există, desigur, aplicații ale unor modele teoretice parțiale în studiul migrației de revenire. După cum arată Constant și Massey (2002), în cazul cercetării privind predictorii motivației de revenire ale unor imigranți în Germania, ambele teorii economice, atât cea neoclasică cât și varianta noii economii a migrației pentru muncă, pot furniza explicații complementare ale motivațiilor de revenire. Astfel, elemente ale unor modele teoretice⁴ diferite pot conduce la explicații exhaustive ale proceselor de migrație și de revenire. Și în cazul de față, migrația și revenirea sătenilor din Vulturii poate fi explicată doar parțial cu ajutorul teoriilor economice (lipsă de oportunități economice locale și regionale, câștiguri salariale reduse, posibilități reale de a găsi un loc de muncă în Italia cu costuri din ce în ce mai mici, odată cu liberalizarea circulației și extinderea rețelelor de migrație, calcule economice ale gospodăriei de a minimiza riscurile, în contextul constrângerilor capitaliste). Elemente ale paradigmei transnaționalismului (Blanc și alții, 1995; Guarnizo, 2003; Levitt și Schiller, 2004), precum conceptul de *geografii genizate ale puterii*⁵ (Mahler și Pessar, 2001), se dovedesc la fel de utile în studiul aspectelor complexe ale migrației.

Reintegrarea în țara de origine a fost analizată de unii cercetători în relație cu următorii factori: contextul reintegrării în țara de origine; natura experienței trăite în țara de destinație și durata optimă a migrației, în raport cu obiectivele personale și cu diferențele salariale între țările de origine și de destinație (Dustmann, 2003); condițiile favorabile sau ostile prezente în țările de origine și de destinație și care au determinat luarea deciziei de revenire (Cassarino, 2004), politicile migratorii (Byron și Condom, 1996). Cassarino (2004) subliniază faptul că o atenție deosebită în studiul migrației de revenire trebuie acordată procesului pregătirii, adică perioadei în care imigrantul mobilizează informațiile, legăturile sociale locale și transnaționale, precum și resursele materiale pentru a se reintegra în țara sa de origine. Gradul de pregătire diferă de la o persoană la alta, în funcție de o serie de factori ce țin de voința liberă de a lua această decizie, dar și de mijloacele informaționale, de resursele financiare și sociale de care dispune persoana pentru a-și asigura reintegrarea și care afectează, în mare măsură, sustenabilitatea acestui proiect de revenire. În general, studiile empirice arată că succesul reintegrării în țară de origine este cu atât mai mare cu cât migrantul are șansa participării la viața economică și socială a țării de destinație (Davids și van Houte, 2008).

În cazul studiului de față mă voi referi, în principal, la diferențele între femei și bărbați în ceea ce privește oportunitățile și provocările locale care condiționează posibilitățile reintegrării după revenirea în țară. Pentru acest lucru voi avea în vedere

⁴ Pentru o trecere în revistă a modelelor teoretice privitoare la procesul migrației pentru muncă a se vedea Massey și alții (1993).

⁵ Autoarele definesc astfel acest concept: „gendered geographies of power” is a framework for analyzing people’s social agency – corporal and cognitive – given their own initiative as well as their positioning within multiple hierarchies of power operative within and across many terrains (Mahler și Pessar, 2001: 447). Acest concept permite, deci, să înțelegem accesul diferențiat al femeilor și bărbaților la canale și resurse materiale și simbolice de realizare a propriilor aspirații.

experiențele diferite ale acestora în Italia, precum și gradul de transferabilitate a capitalului social și economic acumulat pe durata migrației.

METODOLOGIE

Metodologia de tip multi-site (Marcus, 1995) a încadrat realizarea stagiilor de cercetare. În acest sens, am mers pe urmele acestei populații în anii 2000, 2003, 2006 și 2010 și am efectuat cercetări de teren atât în satul Vulturu (județul Vrancea), cât și în Roma, unde lucrează majoritatea migranților din Vulturu. Aceștia au fost, la începutul anilor 1990, migranți ilegali (intrați clandestin sau cu viză turistică), dar care au avut ocazia⁶ să-și legalizeze statutul cu prilejul repetatelor amnistii acordate imigranților ilegali de către guvernul Italiei (în special în 1995, 1998, 2002). În funcție de accesul la statutul legal, migranții români în Italia au cunoscut trei tipuri de mobilitate geografică și ocupațională. Cei mai mulți s-au stabilit în comune din jurul Romei (Genzano, Veletri, Albano, Guidonia) și au continuat să lucreze pentru angajatorii care au depus cererea de regularizare a situației lor. Unii, mai tineri și ambițioși, care cunoșteau bine limba italiană și, în general, dispuneau de un capital sociocultural mai ridicat, au migrat spre orașe din nordul Italiei (Veneția, Milano, Padova), cunoscând în același timp și o mobilitate ocupațională ascendentă, prin obținerea unor locuri de muncă stabile și mai bine plătite în diverse fabrici. O mică parte, în general cei care nu au reușit să obțină permisul de rezidență, care aveau vârsta de peste 40 de ani și care au întâmpinat dificultăți în învățarea limbii italiene și în selecția pentru muncile brute din domeniul construcțiilor, au ales să coboare spre sudul Italiei, unde se ocupau cu activități agricole sau de creșterea animalelor. Această mobilitate geografică descendentă era, deci, însoțită și de o diminuare a posibilităților de câștig, de instabilitatea locului de muncă și de insecuritate.

Accesul la această muncă de teren a fost facilitat de faptul că, personal, am crescut în Vulturu și am păstrat legături cu familia și prietenii din Vulturu, chiar și pe durata șederii mele îndelungate în alte orașe din țară sau străinătate. În 2008, am revenit în Vulturu pentru a mă restabili. Locuirea în vecinătatea obiectului de studiu poate transforma, într-un fel, orice situație socială într-o potențială situație de cercetare. Evident, economia de mijloace necesare pentru a realiza o astfel de cercetare, familiaritatea cu comunitatea rurală, normele sociale și structurile locale, dar și distanțarea de acestea prin experiențele alterității trăite pe parcursul șederii în afara țării au constituit avantaje ale selecției acestui teren de cercetare. Bazat pe o metodologie

⁶ Nu toți imigranții români în Italia au reușit să obțină permisul de ședere, datorită condițiilor impuse de aceste amnistii (*sanatorii*) ale guvernului Italiei. Cu unele variații de la o amnistie la alta, acestea cereau imigranților să facă dovada intrării legale în Italia în urmă cu o anumită perioadă de timp, să aibă un angajator, iar acesta să garanteze stabilitatea locului de muncă și să suporte cheltuielile administrative (aproximativ 500 de euro pentru un dosar). Femeile care lucrau în domeniul menajului sau îngrijirii persoanelor bolnave (bătrâne) în Italia puteau să obțină, de asemenea, un permis de ședere în calitate de *colf* (*collaboratrice familiare*), respectiv *badanti* (persoană care veghează asupra cuiva).

calitativă, studiul urmărește să evidențieze tipurile de provocări socio-economice și politice cărora românii întorși din Italia recent le răspund diferit, în funcție de experiența asimilată, de țara din care se întorc, dar și de profilul lor sociodemografic: sex, vârstă, nivel de calificare, situație familială, capital social, economic și cultural.

În ultimii 10 ani, cu ajutorul interviurilor semi-structurate, al observației directe și al studiului de caz, am cules informații privind contextul socioeconomic la originea migrației, situația familială a migranților, accesul diferențiat al femeilor și bărbaților la resursele necesare pentru a migra, formarea rețelelor de migrație, bazate pe rudenie și apartenență la aceeași comunitate rurală, integrarea pe piața muncii în Italia, motivațiile de reîntoarcere definitivă în România. Până în prezent am colectat 52 de interviuri, dintre care ultimele 20 sunt cu femei și bărbați întorși în urmă cu trei sau patru ani pentru a se restabili în Vultur. Articolul de față este, cu precădere, realizat pe baza acestor 20 de interviuri realizate în perioada octombrie-decembrie 2010. Pentru a proteja identitatea persoanelor intervievate, acestea au primit pseudonime, iar atunci când sunt citate în acest articol trimiterea se face la pseudonim și nu la adevăratul lor nume.

DE LA VULTURU LA ROMA ȘI ÎNAPOI LA VULTURU

Pe la jumătatea anilor 1990, Italia a început să se remarce ca destinație principală de lucru a românilor, în special a celor din regiunea Sud-Est, de unde provine și populația care face obiectul acestei cercetări. Așa cum arătam în studii publicate anterior (Vlase, 2004, 2007), această mobilitate pentru căutarea unui loc de muncă s-a desfășurat diferențiat în funcție de gen. Acest lucru e confirmat și de Sandu (2010a), pe baza datelor furnizate de sondajul „Locuirea temporară în străinătate”⁷, așa cum se poate vedea în *Figura 1*.

Împărțirea pe aceste etape cronologice este justificată atât din perspectiva evoluției politicilor privind libera circulație în spațiul Schengen, cât și din cea a difuzării unei culturi a mobilității în rândul unor comunități cu rate importante ale migrației temporare. În anii 1990, costul unei vize turistice pentru țările din UE era foarte ridicat (peste 1 000 de dolari o viză). În condițiile în care tot mai multe persoane își pierd locurile de muncă după 1990⁸, migrația internațională devine o strategie de viață (Sandu, 2000). Femeile participă în mică măsură la migrația economică, până în 2002. Cel puțin la nivelul localității Vultur, femeile sunt marginalizate în acest proces al selecției migrației pentru muncă, din mai multe motive:

– în primul rând, din cauza stereotipurilor locale cu privire la calitățile morale îndoielnice ale femeilor care își abandonează familiile și copiii: „la început nu voiau să

⁷ Pentru detalii privind metodologia de colectare a datelor a se vedea Sandu D. (2010a) *op. cit.*

⁸ Cu titlu de ilustrare, în Vrancea șomajul înregistrat în 1991 era de 7 562 persoane (din care 3 417 femei). În 1993, numărul șomerilor s-a triplat în Vrancea, ajungând la 24 781 (din care 11 256 femei). Sursa: INS, serii de date statistice disponibile online <https://statistici.insse.ro/shop/>. Acest lucru este explicat, în principal, prin licențierile masive din întreprinderile de stat din primii ani de după schimbarea regimului comunist și eșecul economiei planificate de stat.

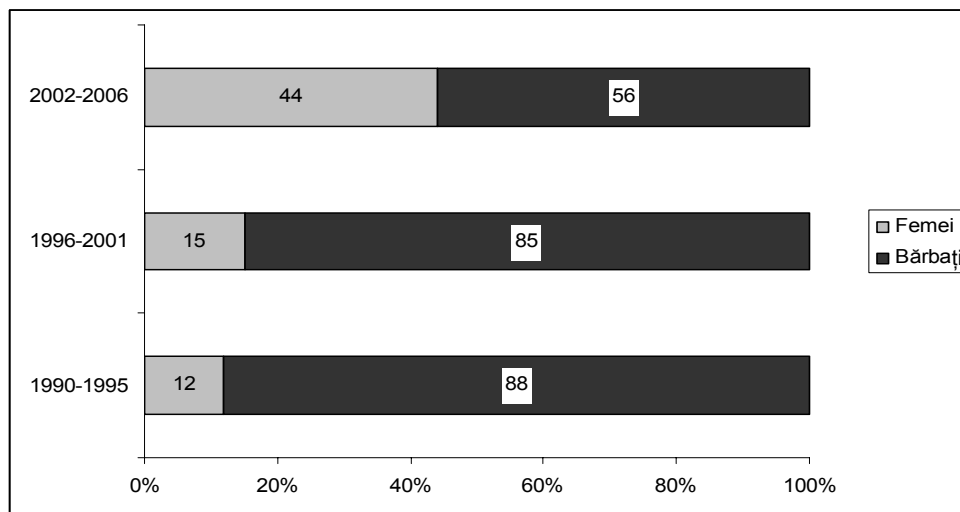
plec; mama, mai ales, mereu îmi spunea: mamele care pleacă și își lasă copiii sunt niște cățele, deci vorbe așa...” zice Mioara, în vârstă de 37 de ani, mamă a doi copii, reîntoarsă în țară în 2007, interviu în decembrie 2010;

– în al doilea rând, pentru că în Vulturii continuă să predomine modelul familial tradițional, care implică asumarea de roluri diferite și poziții ierarhice, în funcție de vârstă și gen. În cadrul acestui model este considerat legitim ca bărbatul să producă mijloacele materiale necesare traiului și să asume principalele decizii privind ceilalți membri ai familiei, în vreme ce femeile trebuie să realizeze munca neremunerată pentru asigurarea reproducerii resursei umane (creșterea și îngrijirea copiilor, pregătirea hranei și realizarea altor sarcini domestice). De aceea migrația femeilor este problematică sub aspectul redistribuției sarcinilor reproductive, în condițiile în care organizarea familială actuală alocă aceste roluri aproape în exclusivitate femeilor;

– în al treilea rând, dar poate cel mai important, pentru că femeile, în raport cu bărbații, au un acces mai redus la canalele de obținere a sumelor necesare unei vize (ex: vânzarea bunurilor gospodăriei, împrumuturi de la rude sau prieteni). Acest lucru este, de altfel, o altă ilustrare a acestei geografii genizate a puterii, conceptualizate de Mahler și Pessar (2001). În aceste condiții, femeile nu pot obține sumele necesare pentru cumpărarea vizei turistice de pe piața informală și deci nu pot migra decât dacă soții sau tații lor le trimit aceste sume.

Figura 1

Plecări la lucru în străinătate în funcție de gen și perioada cronologică

Sursa: Date furnizate de Sandu (2010: 92), în conformitate cu sondajul LTS (2006).

Odată cu obținerea dreptului de liberă circulație în spațiul Schengen la 1 ianuarie 2002, dar și pentru că tot mai mulți bărbați reușiseră între timp să obțină un statut legal în Italia, migrația femeilor a devenit posibilă. La rândul ei, migrația însăși a

persoanelor din rural a contribuit la transformarea anumitor stereotipuri și ideologii cu privire la rolurile bărbaților și femeilor în familie și comunitate. În acest fel s-a produs, în ultimii ani, această echilibrare a mișcărilor migratorii ale bărbaților și femeilor. În Vulturu, migrația femeilor este la fel de importantă cantitativ ca și cea a bărbaților, conform observațiilor empirice. Această evoluție a fost susținută și de faptul că în Italia continuă să fie o cerere crescută de mână de lucru în domeniul asistenței și îngrijirii (Anthias și Lazaridis, 2000; Bettio și alții, 2006), în vreme ce în alte domenii precum construcțiile, domeniu în care lucrează în special bărbații, cererea este în scădere.

Modul genizat de structurare a procesului de migrație ne îndreptățește să credem că și etapa revenirii în țară a migranților va fi marcată de diferențe de gen. Aceasta deoarece femeile și bărbații din Vulturu au avut experiențe de migrație relativ diferite, atât ca durată, ca tip de inserție economică pe piața muncii în Italia, cât și ca potențial de acumulare a capitalului cultural, social și economic. Mai mult, diferențe importante între femei și bărbați apar și în ceea ce privește motivația revenirii, oportunitățile de reintegrare în țară și orientarea în câmpul social transnațional care leagă satul Vulturu de regiunea Romei, prin rețelele de migrație dezvoltate în ultimii 15 ani de circulație migratorie.

ORIENTAREA SPRE ȚARA DE ORIGINE A MIGRANȚILOR

Așa cum am menționat anterior, migrația în Vulturu a fost planificată de la început ca temporară. În multe dintre interviuri, migranții mărturisesc că între durata imaginată inițial și durata efectivă a migrației lor există diferențe semnificative. În general, doi sau trei ani păreau suficienți primului val de migranți din Vulturu, plecați la jumătatea anilor 1990, pentru a acoperi nevoile familiale și a realiza aspirațiile privitoare la construirea unei case. Cei intervievați după întoarcerea definitivă în Vulturu au petrecut însă o perioadă mult mai îndelungată în Italia. Dintre persoanele studiate, femeile au locuit, în medie, opt ani în Italia, în vreme ce bărbații au petrecut, în medie, 11 ani. Aceste diferențe observate între planurile inițiale și realizările efective, constituie un prilej de a ridica întrebări în ceea ce privește concordanța între intenții și îndeplinirea acestora. Pe bună dreptate, Ada și alții (2006) constată că e nevoie de un model dinamic, care să explice intenția de revenire pe baza consumului și transferurilor financiare la diferite intervale de timp, ținând cont atât de schimbările economice care pot avea loc în timp, cât și de modul în care migranții evaluează realizarea planurilor personale, în raport cu aceste schimbări.

Sandu (2010b) aduce completări privind posibilitățile de a prezice mai precis probabilitatea revenirii, pornind de la construirea unui indice⁹ care oferă o măsură a intensității orientării către societatea de origine, ca expresie a unei legături complexe între: (a) nivelul remitențelor (sub aspectul volumului, frecvenței și raportului în totalul câștigurilor imigranților), (b) frecvența sau regularitatea comunicării cu cei de acasă,

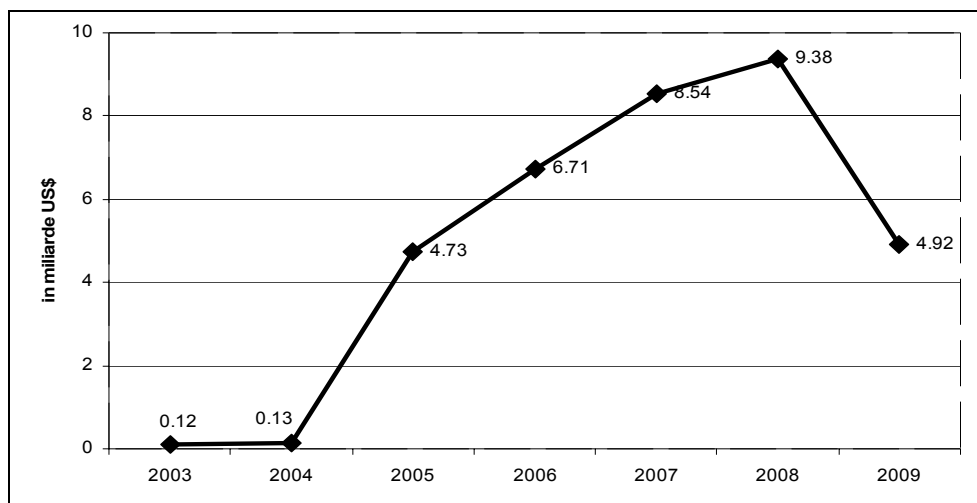
⁹ Indicele IHORI, însemnând *Index of home orientation for immigrants*.

(c) și intensitatea dorinței de a se reîntoarce definitiv în țară. Rezultatele acestui studiu sunt notabile, prin faptul că autorul arată că orientarea către casă a imigranților în Spania¹⁰ are dinamici diferite, în funcție de factori precum: posibilitățile reale de câștig diferite pentru femei și bărbați, participarea la viața socială a țării-gazdă, și perioada de când locuiește în străinătate

Transferurile financiare sunt, adesea, considerate în literatura din domeniul migrației ca indicator al transnaționalismului și al orientării imigranților spre țara de origine. În general, se presupune că orientarea spre casă este cu atât mai intensă cu cât transferurile sunt mai importante ca volum și invers. După cum se poate remarca în Figura 2, remitențele intrate în țară au cunoscut o creștere continuă până în 2009. Acest lucru are însă explicații multiple: efect al creșterii numărului de migranți români, intenția declarată de revenire a unora, accesul mai larg la canale formale de transfer al banilor și apelul mai redus la canalele informale, cele folosite în anii 1990 cu preponderență (din mână în mână, prin rude sau oameni de încredere din aceeași comunitate de origine), scăderea taxelor impuse de operatorii bancari pentru transferurile financiare. În 2009, se observă o înjumătățire a acestor transferuri față de anul precedent, ca urmare, probabil, a crizei financiare globale și a declinului locurilor de muncă în construcții în Italia și Spania, unde se află în prezent majoritatea migranților români.

Figura 2

Evoluția transferurilor financiare ale românilor din străinătate, pentru anii 2003–2009

Sursa: Banca Mondială, World Development Indicators 2010, consultat pe 2.02.2011 la <http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT>.

¹⁰ Spania este o țară cu profil asemănător Italiei în ce privește istoria imigrației, modelul de stat al bunăstării, politicile cu privire la imigranți și accesul acestora la domeniile de activitate puternic separate pe gen: construcții și activități domestice (Ribas-Mateos, 2004).

Așa cum arată Sandu (2010a) pentru românii din Spania, între femei și bărbați există diferențe atât în ce privește volumul remitențelor, cât și orientarea lor în spațiul transnațional, femeile (atât din rural cât și din urban) fiind mai orientate spre țara-gazdă decât bărbații. Interpretările sunt foarte diferite atunci când cercetătorii încearcă să explice diferențele între bărbați și femei în ceea ce privește volumul și regularitatea transferurilor. În acord cu ipotezele altor cercetători, consider că, dincolo de volumul remitențelor în funcție de gen, mai important este să analizăm logica socială care condiționează comportamentul de remitere al femeilor și bărbaților. Pornind de la cercetări de teren în trei sate din Albania și în Tesalonic – destinația principală a migranților din acele sate, King și Vullnetari (2010) pun în lumină faptul că normele sociale, în special cele care guvernează locul și rolul femeilor și bărbaților în familie și în comunitatea de origine, determină, în mare parte, comportamentul acestora cu privire la transferurile financiare spre țara de origine.

Cercetarea de față scoate în evidență un lucru asemănător. Modul de organizare familială în țara-gazdă și așteptările membrilor rămași în țară conduc la dificultăți de estimare precisă a remitențele femeilor. Grupul domestic este mai curând unitatea de bază la care putem estima nivelul remitențelor mai precis decât la nivel individual. În spatele acestor comportamente există o logică mai greu de surprins, constituită de interdependența dintre intenții personale, valori sociale și norme locale. Deși femeile intervievate raportează remitențe la fel de importante ca și bărbații din eșantionul persoanelor revenite în Vultur, aceste sume sunt calculate la nivelul familiei, și nu la nivel individual. În realitate, venitul femeilor în Italia este, de obicei, considerat secundar și este destinat cheltuielilor zilnice de întreținere a membrilor familiei aflați în Italia. În acest fel, bărbații pot economisi și remite sume mai mari, pentru a finaliza proiectele începute în țară. „Din salariul meu se plăteau chiria și dările acolo [în Italia] pentru apartament și trăiam, iar ce câștiga soțul meu se punea deoparte”, spune Dora, o femeie de 34 de ani, căsătorită, mamă a doi copii preșcolari, reîntoarsă în țară în 2006 și intervievată în octombrie 2010. Contribuția (chiar și indirectă, prin suportarea cheltuielilor familiale de trai în Italia) femeilor la volumul remitențelor pe gospodărie este non-neglijabilă, dar imprecisă la nivelul măsurării individuale.

Prin însumarea remitențelor la nivelul gospodăriilor din care fac parte cei 20 de migranți reveniți în Vultur și intervievați la sfârșitul anului 2010 se obține un total de 1 760 000 de euro și o valoare medie de 88 000 de euro, ceea ce poate părea o supraestimare în raportarea remitențelor. Este însă probabil ca migranții decizi să se întoarcă într-un anumit orizont de timp să economisească mai mult decât cei care nu au un proiect concret de revenire. Galor și Stark (1990) arată că imigranții, mai ales cei care intenționează să se întoarcă în țara de origine, au un comportament economic diferit de ceilalți. Veniturile mai mari și economiile importante pe care imigranții le realizează nu sunt datorate caracteristicilor superioare înnăscute sau dobândite prin educație, ci intenției de revenire.

Cu privire la modul în care s-au raportat aceste sume, merită făcută precizarea că ele prezintă riscul de a fi parțiale sau imprecise, din mai multe motive: indicațiile se referă doar la sumele investite în bunuri vizibile sau afaceri existente, nu și la cele destinate consumului zilnic pentru membrii familiilor din țară. Aceste sume au fost trimise eșalonat, în mod neregulat și pe o întindere de câțiva ani, și de aceea greu de aproximat *a posteriori* de către subiectul interviuat. De asemenea, timpul scurs de la reîntoarcerea sa definitivă în țară poate să influențeze precizia datelor, dar și dorința de a impresiona cercetătorul poate să reprezinte un risc în acest sens. Valori reduse ale remitențelor raportate se observă la doi dintre bărbați, având studii peste medie și care nu au făcut investiții în construirea unei case, continuând să locuiască împreună cu părinții după întoarcere. Aceștia nu sunt orientați spre deschiderea unei întreprinderi private în țară. În mod similar, Black și alții (2003) observă, privitor la comportamentul migranților reînțorși în Ghana, că cei care aveau un nivel mai înalt de educație înainte de a migra au o probabilitate redusă de a deveni antreprenori locali după întoarcerea în țară. Cu precauția necesară în astfel de comparații între regiuni geografice caracterizate de structuri socioeconomice diferite, putem, totuși, să speculăm că persoanele cu o calificare mai înaltă sunt mai puțin motivate să se reîntoarcă definitiv, remit sume mai mici (Adams, 2009) și, probabil, dispun de un capital mai redus de investiții, în cazul în care se reîntorc.

PROFILUL PERSOANELOR REVENITE DIN ITALIA

Populația satului Vulturu număra 4 174 de persoane la recensământul din 2002, când înregistra și o rată a plecărilor temporare¹¹ din țară de 150,93, ceea ce îl plasează printre satele ai căror locuitori au o orientare transnațională, prin această mobilitate susținută în Italia. Revenirea definitivă în țară a fost considerată de la început ca etapă finală a procesului de migrație, orientată spre îndeplinirea unor obiective materiale concrete: asigurarea nevoilor curente ale familiei rămase în țară, construirea unei case sau recondiționarea celei existente, achiziționarea unor bunuri de folosință îndelungată (mașină, aparatură electrocasnică, mobilă), cheltuieli pentru educația copiilor, precum și investiții (crearea unei mici întreprinderi familiale în țară).

Selecția persoanelor în această etapă a reîntoarcerii, considerate definitive, s-a realizat cu ajutorul tehnicii bulgărelui de zăpadă, urmărindu-se, în același timp, să se atingă o diversitate maximă a eșantionului, în raport cu următoarele caracteristici: sex, vârstă, nivel de educație, perioada petrecută în Italia, domeniul de activitate,

¹¹ Aceste date sunt preluate din baza de date a Atlasului Social al României cuprinzând informații pentru 2 400 de sate. Variabilele se referă la tipul cultural de sat, nivelul de dezvoltare, experiența de migrație, poziția satului în cadrul comunei și a regiunii, nivelul de dezvoltare a județului de care aparține satul, etc. Fișierul ATSRsate poate fi consultat de pe pagina prof. Dumitru Sandu <http://sites.google.com/site/dumitrusandu/bazededate>.

situația familială a celor reveniți. În ciuda numărului redus de persoane intervievate, diversitatea acestora sub aspectul criteriilor enumerate anterior, precum și maniera de intervievare, oferă o înțelegere aprofundată a diferențelor în care se produce revenirea pentru anumite grupuri de persoane.

Genul este unul dintre principalii factori care explică modul în care s-a derulat procesul migrației dinspre Vulturul în Italia și, în prezent, invers. În ceea ce privește grupul femeilor revenite, se observă experiența lor mai redusă de migrație, în raport cu cea a bărbaților. Dintre femeile intervievate, cele care au petrecut cel mai mult timp în Italia au o vechime 11 ani de migrație pentru muncă. Bărbații intervieuți au locuit vreme mai îndelungată decât femeile, cu un maxim de 16 ani înregistrat în cadrul interviurilor cu persoanele revenite. Toate femeile intervievate sunt căsătorite și au copii, în vreme ce bărbații sunt fie căsătoriți, fie celibatari. Femeile intervievate au, în general, studii medii: liceu, mai rar școala profesională sau 10 clase. Printre femeile intervievate nu există persoane cu nivel de educație superior, cel mai ridicat fiind cel al Mariei, care a absolvit o școală postliceală înainte de a pleca în Italia. În rândul bărbaților există persoane revenite, cu studii superioare, deși cei mai mulți sunt absolvenți de școală profesională. Migrația femeilor a fost, în toate cazurile studiate, o migrație de ordin secundar; femeile au urmat soții sau părinții, dar nu au fost niciodată inițiatoarele acestui proces de migrație la nivelul gospodăriei din care fac parte.

Vârsta – în ce privește vârsta persoanelor revenite din Italia, acestea au între 32 și 60 de ani la data recentă a interviurii. Aceste persoane sunt, deci, în etapa activă, din punct de vedere economic, a cursului vieții. Media vârstei celor din acest eșantion este de 39 de ani. Singura persoană din eșantion având vârsta de 60 de ani este, actualmente, pensionată din motive de sănătate. Aceste persoane intervievate au plecat în Italia, în general, foarte tinere, având între 18 ani și 43, media vârstei la momentul plecării situându-se la 25 de ani. Vârsta este unul dintre factorii care structurează valurile de imigrație către Italia. Majoritatea migranților în Italia sunt tineri. Întrebat de ce nu ar mai pleca în Italia acum când a devenit mult mai simplu decât în anii 1990, unul dintre subiecții intervieuți a răspuns: „Păi, de ce?! În primul rând pentru că nu mai am 18 ani, și în al doilea rând pentru că încerc să-mi fac o situație aici, adică afară (în străinătate – nota autorului) oricum nu ai nici o șansă, nici o posibilitate, acolo salariat rămâi toată viața” (Ion, 36 de ani, necăsătorit, întors în Vulturul după 13 de ani de experiență de lucru în Italia). Migrația, chiar și în condiții riscante, ilegale, precare, cum a fost pentru români în anii 1990, constituie, pe lângă proiectul economic implicit, și un proces de inițiere pe care, mai ales bărbații, îl asociază tranziției spre o nouă etapă a ciclului vieții, cea de adult. Pentru femei, acest lucru este mai puțin evident, mai ales că majoritatea femeilor ajung în Italia după ce informațiile cu privire la viața economică și socială a acestei țări circulau în Vulturul. Cei care se întorceau din Italia au contribuit la constituirea unui imaginar local, prin detalierea experiențelor proprii și prin modul în care afișau mărci distincte ale acestei societăți (haine, mașini, și alte obiecte de consum aduse din Italia).

Experiența de lucru în Italia – este un aspect important în reintegrarea în țară, așa cum arată majoritatea studiilor (Black și alții, 2003; Cassarino, 2004; Dustmann, 2003). De ea depinde acumularea anumitor competențe, abilități, și cunoștințe care pot facilita, sau împiedica accesul la piața muncii din țara de origine. Experiența de lucru este relevantă în cazul nostru, atât sub aspectul duratei, cât și ca tip de calificare sau competențe noi. Sub ambele aspecte se remarcă diferențe între grupurile femeilor și bărbaților din Vulturu care au locuit o vreme în Italia. Anul plecării bărbaților în Italia se ridică adesea la 1993, 1994 sau 1995, în vreme ce femeile intervievate au plecat la intervale variabile de timp, între un an și zece ani după soții lor. Este important de notat și raportul diferit între numărul de ani de vechime în muncă cu acte și numărul de ani de muncă ilegală al persoanelor intervievate. Există persoane care au muncit, de exemplu, 11 ani în Italia, din care un singur an au beneficiat de angajare cu acte în regulă, în timp ce altele au reușit să lucreze cu acte jumătate din durata activității lor în Italia sau chiar mai mult. Acest lucru este problematic în ce privește beneficiile din asigurările sociale legate de statutul ocupațional. Deși femeile aveau posibilitatea în Italia să obțină un statut legal fie prin întregirea familiei (atâta timp cât soții lor erau în Italia și aveau acte de rezidență), fie independent, în calitate de îngrijitoare în familiile italiene, uneori au ignorat sau au considerat complicat procesul legalizării situației lor. În concordanță cu alte studii privind modul în care femeile migrante găsesc soluții de reacomodare pentru a îndeplini rolurile materne (Hondagneu-Sotelo și Avila, 1997), cercetarea prezentă a scos la lumină că sunt și situații în care femeile consideră munca fără acte ca o alternativă de conciliere a activității lor economice cu nevoile familiei rămase în țară: „nu, [nu aș încerca să muncesc în regulă – nota autorului] pentru ca aș fi obligată să rămân acolo. Nu știu ce să spun..., pentru că dacă vreau să plec acasă, pot să plec oricând. R. e mai mare, I. și el, dacă ar avea nevoie de mine și ar zice: *mamă, poți să vii acasă?*, da, aș veni, nu aș zice *mamă ai rabdare, mai stai acolo*; aș veni și aș rezolva, dacă, Doamne ferește, e ceva, și după aia m-aș întoarce în Italia” (Mirela, căsătorită, 36 de ani, mamă a 3 copii, revenită în Vulturu după 9 ani de experiență de muncă în Italia în domeniul menajului și îngrijirii bătrânilor).

Majoritatea bărbaților din Vulturu au lucrat în domeniul construcțiilor, în Italia. În contextul local în care majoritatea migranților continuă să construiască locuințe în țară, bărbații reveniți au ocazia să lucreze și după întoarcere în acest domeniu. Acest lucru le poate asigura necesarul de trai. De altfel, bărbații reveniți din Italia devin lucrători autonomi sau investitori locali în domeniul construcțiilor (mai rar în agricultură sau vânzări). Femeile, în schimb, nu au reușit să beneficieze de oportunități de transfer al capitalului acumulat. Dimpotrivă, e posibil ca experiența lor de lucru în activități domestice să poată fi o piedică în calea integrării lor economice după întoarcere. Multe dintre aceste femei au asimilat, în țara gazdă, anumite norme și maniere de a realiza sarcinile domestice, ceea ce le determină să petreacă multe ore pe zi în realizarea acestora și pentru propriile

locuințe, bineînțeles neremunerat. Aceasta, precum și faptul că remitențele lor sunt folosite, de obicei, în realizarea proiectelor economice ale soților, pot conduce la dependența continuă a femeii de mijloacele financiare ale soților și le poate împiedica, pe termen lung, să caute oportunități pe piața muncii.

Atât femeile cât și bărbații din eșantion au realizat activități economice sub nivelul pregătirii lor formale din țară. În ciuda statusului social scăzut asociat ocupațiilor de lucrător în construcții sau de menajeră, majoritatea migranților din Vulturu au o percepție pozitivă asupra experienței lor în Italia. Veniturile realizate în Italia, transferurile financiare și modul în care gospodăria din Vulturu acumulează capital social și economic prin aceste experiențe de migrație ale membrilor ei explică în mare parte compensarea pierderii (*brain waste*): „eu am 14 în Italia, nu unul!” răspunde triumfător unul din sătenii din Vulturu, în vârstă de 67 de ani (tată a cinci copii aflați în Italia, împreună cu soții/soțiile lor și copiii acestora) în confruntarea cu un alt consătean.

MOTIVAȚII DE REVENIRE ȘI GEN

Deciziile de a migra sau de a se întoarce definitiv în țara de origine sunt luate nu la nivel individual, ci la nivelul grupurilor domestice sau familiilor, deși motivațiile acestor membri pot fi diverse, uneori conflictuale. Teoria economiei grupului domestic¹² este, din acest punct de vedere, mai adecvată pentru studiul nostru de caz decât teoriile neoclasice economice care consideră indivizii drept actori raționali și informați, ghidați în deciziile lor doar de calcule economice cost-beneficiu în ce privește decizia de a migra sau nu. Avem, totuși, în vedere și faptul că membrii aceleiași gospodării, bărbați și femei, tineri și bătrâni, pot avea interese personale divergente. Familia nu trebuie neapărat considerată o unitate de interese (Hondagneu-Sotelo, 1992), pentru că numeroase exemple de teren arată că există contradicții între obiectivele personale ale membrilor unei familii. Aceste contradicții pot îmbrăca diferite forme, de la neînțelegeri mai puțin semnificative pentru reorganizarea rolurilor până la conflicte deschise, care pot conduce la separări sau divorțuri.

În cazul persoanelor intervievate în Vulturu, femeile sugerează, mai mult sau mai puțin direct, că decizia de reîntoarcere în sat a fost mai mult a soților decât a

¹² În acord cu Massey (1990), mențin o poziție conciliantă privind diferențele teorii ale migrației, încercând să explice decizia de a migra ca pe un proces de cauzalitate cumulativă în care membrii aceleiași familii încearcă nu doar să maximizeze veniturile familiale, ci și să minimizeze riscurile, luând, totuși, în considerație și faptul că actorii sociali trăiesc în anumite structuri sociale și deciziile lor sunt bazate nu atât pe calcule pur economice, cât pe avantaje relative. În plus, migrația unui număr de membri la un anumit moment produce schimbări structurale, care, la rândul lor, vor modifica probabilitatea altor membri de a migra într-o etapă ulterioară. Este, deci, important să avem în vedere interdependența dintre individ și structurile sociale din care acesta face parte (familie, comunitate, rețele transnaționale), precum și dinamica factorilor economici și politici care pot afecta evoluția procesului de migrație.

lor: „soțul meu ce zice: *noi ne întoarcem în țară*. A fost decizia lui, că noi nu o duceam greu acolo (în Italia – nota autorului). Deci noi nu o duceam rău acolo, aveam salariu fix, aveam aia, dar soțul meu s-a gândit că dacă ea (fiica cea mare – nota autorului) crește și începe *secunda*¹³ noi tre' să stăm acolo până termină” (Elena, 40 de ani, căsătorită, mamă a două fiice, a locuit în Italia 11 ani, interviu în noiembrie 2010). Pentru femei, întoarcerea în țară este echivalentă cu revenirea la statutul anterior migrației, acela de casnică, fără alte opțiuni. Pentru bărbați, întoarcerea în sat este, de obicei, însoțită de construirea unor proiecte economice personale prin care să asigure atât necesarul pentru trai, cât și recunoașterea socială a meritelor lor: succesul migrației, meritul de a investi și a conduce propria afacere, un grad ridicat de control asupra propriei vieți și a vieții celor apropiați.

Opiniile bărbaților cu privire la aprecierea generală a vieții în țară comparativ cu viața în Italia merg de la: „în țară la noi e rău, dar în Italia e și mai rău” la „una peste alta, în țară e mai bine decât în Italia” sau: „gândește-te că am plecat acolo (în Italia – nota autorului) și nu am murit de foame, cum era să mă tem că mor de foame dacă mă întorc acasă la mine?! Dar a fost mai ales pentru că trebuia să dăm băiatul la școală și cu munca ei (soției), că se ivise ocazia să aibă postul ăsta... Copilul învățase italiana, mai spunea câte un cuvânt în românește, și m-am gândit că dacă îl aduc acum în august și în toamnă îl dau la școală el nu știe limba și nu se descurcă” (Tache, 41 de ani, căsătorit, întors în țară după 16 ani de muncă în Italia).

Acest argument al școlarizării copiilor este des invocat de părinți, mai ales de către tați. Din interviurile cu femeile reiese însă că rezultatele școlare ale copiilor sunt foarte bune și că nu sunt motive de îngrijorare cu privire la acceptarea lor în școlile italiene. În fapt, din această confruntare reiese că bărbații folosesc argumentul interesului copiilor pentru a avea mai multă putere de persuasiune asupra femeilor, în scopul de a le determina să revină în țară. Bărbații sunt însă îndreptățiți să considere că școlarizarea îndelungată a copiilor în Italia va altera probabilitatea reîntoarcerii familiei. De aceea, tranziția între diferite etape școlare (fie de la preșcolar la școlar, fie de la ciclul primar la cel secundar, sau de la cel secundar la liceu) este, de obicei, momentul planificării acestei reîntoarceri definitive în țară pentru familiile cu copii în Italia.

OPORTUNITĂȚI ȘI PROVOCĂRI ALE REINTEGRĂRII ÎN ȚARĂ

Revenind la argumentul acestui articol, este timpul să ne întrebăm în ce măsură persoanele reîntoarse din Italia reușesc să transforme proiectul întoarcerii definitive într-unul sustenabil. Sunt aceste persoane (bărbați, în general) actori ai dezvoltării economice locale, prin investițiile locale din propriile economii realizate în Italia? Sunt femeile revenite în Vulturii agenți ai schimbării sociale,

¹³ Școala generală secundară (clasele de la a 6-a la a 9-a, după sistemul școlar italian).

prin ideile și comportamentele împrumutate în țara-gază și vehiculate sub forma *remitențelor sociale*¹⁴, în scopul reacomodării în comunitatea de origine? În ce fel influențează capitalul economic, social și uman proiectul de reintegrare în comunitate a persoanelor revenite din Italia?

Bărbații reveniți sunt, cu precădere, orientați spre munca autonomă și investiții pentru crearea propriilor afaceri. Cu privire la investițiile lor, acestea sunt orientate în următoarele domenii: construcții, transporturi, vânzări sau agricultură. Cei mai mulți se orientează spre domeniul construcțiilor, atât pentru că acesta se leagă de experiența lor de lucru în Italia, cât și pentru că cererea în domeniu continuă să existe în localitatea de origine atât timp cât cei care lucrează în Italia investesc în construcții de locuințe proprii. În acest sens, legăturile transnaționale cu sătenii aflați în Italia asigură o mare parte din succesul afacerilor din România, cum confirmă unul dintre investitorii locali reîntorși din Italia: „... avem cereri din Italia pentru construcții aici, dar în ultimii ani construiesc mai mult pentru cei din țară, acum începe însă ca să se reechilibreze cererea de aici cu cea de afară (din Italia – nota autorului). Până în 2008 a mers foarte bine, apoi a fost descrescător ca și volum de muncă, dar ca și cantitate de bani tot atât am făcut. În trecut munceam mai mult, dar nu aveam puterea să plătim creditele. Acum am mai avut și niște comenzi de la primărie și când îi prezinți un deviz primăriei, nu că nu se uită la bani, dar plătește corect. ... dacă s-ar lucra cu particularul (persoanele fizice – nota autorului) tot așa, tot atât aș câștiga eu, dar aș merge în regulă cu plățile la stat.” (Vasile, 41 de ani, căsătorit, absolvent de școală profesională, tată a doi copii, investitor local, întors în Italia din 2004, după 10 ani de lucru în același domeniu).

Studiul investițiilor locale ale persoanelor revenite din Italia este un exemplu al modului în care capitalul economic, uman și cel social (inclusiv cel transnațional) interacționează. Pentru majoritatea bărbaților care investesc în mici afaceri locale este important atât capitalul social și uman acumulat pe durata migrației, cât și legăturile cu autoritățile locale. În general, cei absenți perioade îndelungate din localitatea de origine consideră că este dificil să concureze cu alți investitori (non-migranți): „mdaa, ... mi s-a propus în bătaie de joc așa, să rătăcesc de mine, în sensul că: hai, mă, prostule, vino și tu, dar de fapt tot noi facem. Eu m-am mai dus, am mai lătrat pe laăștia pe aici (autoritățile locale – nota autorului), domn’le, cum dacă noi venim de afară, în loc să facem noi aici lucrările, aduceți pe alții străini (adică din afara localității – nota autorului)?! ... dar nu e vorba numai de echipele de construcție. Mie nu mi-a convenit chestia asta cu concurența nelocală, adică eu am dat 20 000 de euro pe o bucată de teren să îmi ridic depozit așa cum

¹⁴ Acest concept a fost definit de Levitt (1998) drept suma ideilor, comportamentelor și practicilor pe care imigranții le transferă din societatea gazdă în societatea de origine. Autoarea arată că remitențele sociale sunt importante cel puțin din trei motive: contribuie la formarea comunităților transnaționale, aduc în prim plan transformările sociale induse de migrație și constituie un potențial pentru dezvoltarea comunitară, dacă sunt încadrate de măsuri și politici locale special create în acest sens (Levitt, 1998: 927).

am văzut eu în Occident, și m-a mai constat cam tot 20 000 să amenajez, deci m-a ajuns 40 000 de euro, și deci mie nu îmi convine treaba asta, că X, care vinde și el materiale de construcții, să le vândă pe drumul public” (Ion, 36 de ani, necăsătorit, investitor local, întors în Vultură în 2006, după 13 de ani de experiență de lucru în Italia). Deși micii investitori reveniți din Italia au acumulat mai mult capital economic prin migrație, deficitul de relații în plan local este invocat adesea în explicațiile privind slaba profitabilitate a investițiilor realizate de ei. Capitalul social transnațional, reprezentat îndeosebi de legăturile consolidate în Italia cu alți migranți din Vultură, asigură în varii proporții rentabilitatea afacerilor în Vultură.

Lipsa oportunităților economice locale constituie principala provocare a reintegrării pentru femeile revenite în Vultură. Atunci când ele preiau din responsabilitățile soților în cadrul afacerilor pe care aceștia le conduc, munca lor nu este recunoscută formal. Această contribuție a femeilor trece sub umbrela sarcinilor domestice pe care femeile le realizează neremunerat, în virtutea modelului familial tradițional: „Soțul meu depinde foarte mult de mine, dar nu vrea să o recunoască niciodată. Și eu nu i-o scot niciodată în evidență. Știu că îl deranjează, dar el depinde foarte mult de mine sub orice aspect: în gândire, în bani, în tot ce face. Dar orgoliul lui masculin nu îl lasă să recunoască că ce avem, avem datorită faptului că eu am sacrificat totul. Nu că eu nu aș vedea, ea (fiica cea mare) mereu zice că eu nu văd anumite lucruri, dar nu că nu le văd, dar pentru supremația familiei eu dau înainte. Nu că nu văd, nu că nu știu, dar nu vreau să le fac simțite copiilor ... eu întotdeauna am avut concepția asta să am o familie unită, și am mai lăsat așa de la mine să curgă anumite treburi. Nu am vrut niciodată să îi scot lui ochii că, uite, datorită mie se face asta, am lăsat așa să creadă el (soțul) doar ca să văd că merge familia într-o anumită armonie” (Elena, 40 de ani, căsătorită, mamă a doi copii, revenită din Italia în 2006).

Decizia revenirii în țară la inițiativa soților este discutabilă din perspectiva calculului cost – beneficiu, cel puțin pentru femei. Din acest motiv, multe dintre femeile intervievate consideră că e important să întrețină contactele cu foștii angajatori (familiile italiene) pe care îi sună regulat. În plus, femeile, prin educația transmisă copiilor (mai ales fiicelor), subminează acest model al familiei tradiționale caracterizată de relații de putere foarte asimetrice între soți: „Soțul meu nu prea e de acord, dar eu nu vreau să îi rup aripile (fiicei care vrea să studieze în Marea Britanie). Eu tot timpul i-am impus ei să își caute o meserie care îi place. ... și altceva i-am mai spus, sa aibă munca ei, să nu depindă niciodată de soț, să nu depindă!! Poate ea găsește un soț și nu o duce bine. Mă’, da’ eu tre’ să stau lângă el că el îmi dă pâinea, el îmi dă cutare. Întotdeauna eu i-am spus să fie stătătoare de sine. Cu soțul meu e mai greu, el încă nu concepe, că el are mentalitatea așa...”, întărește Elena.

Femeile reîntorse din Italia pot să reprezinte, deci, în plan local, agenți ai schimbării unor structuri sociale și norme tradiționale. Capitalul uman acumulat în experiența lor de migrație, constituit de ideile și practicile novatoare cu privire la

educația copiilor, la independența fiicelor, la relațiile mai egalitare între soți, este, în parte, transferat în comunitatea de origine. Deoarece femeile rămân închise în spațiul domestic după întoarcerea în țară, acțiunile lor novatoare rămân izolate la acest nivel. Nu există încă asociații formale sau informale de astfel de actori care, prin acțiunile lor, să conducă la emergența unor schimbări spontane în comunitate. În timp, însă, aceste schimbări se pot produce prin multiplicarea numărului de familii revenite în țară. Participarea considerabilă a femeilor la migrația pentru muncă în Italia este o premisă certă în acest sens. Lucrând în sânul familiilor italiene, femeile din Vulturii au cunoscut mai îndeaproape normele și valorile țării-gazdă. Diferențele dintre modelul familial de referință al femeilor din Vulturii și cel întâlnit în țara-gazdă¹⁵ au constituit pentru femei un prilej de a reflecta la moduri alternative de rânduire a sarcinilor și rolurilor în rândul membrilor familiilor: tineri și vârstnici, femei și bărbați. Dacă în Italia femeile au mai multe șanse de a negocia cu soții lor responsabilitățile fiecăruia deoarece ele devin principalul furnizor al mijloacelor necesare traiului, după revenirea în Vulturii sunt șanse mari ca bărbații și femeile să se reîntoarcă la vechile relații asimetrice, cu atât mai mult cu cât structurile sociale patriarhale rămân neschimbate.

CONSIDERAȚII FINALE

Revenirea românilor este un fenomen de dată recentă, dar așa cum se poate remarca din acest studiu de caz, ea se produce deja diferit în funcție de gen, vârstă, competențe acumulate, capital social și economic transferabil în comunitatea de origine. Pentru înțelegerea comportamentului de revenire a migranților și a sustenabilității proiectelor de reintegrare în țara de origine este importantă o analiză istorică a fenomenului migrației comunității respective. România este, deocamdată, o țară cu istorie recentă de emigrație, spre deosebire de alte țări unde există astfel de studii. În cazul Marocului, de exemplu, a cărui istorie a emigrației se ridică cel puțin la anii 1960, cum arăta Hein de Haas (2009), tipurile de investiții economice ale persoanelor reîntoarse în țara de origine sunt legate și de maturitatea procesului de migrație. Astfel, autorul constată că investițiile imobiliare sunt principala destinație a transferurilor economice pentru migranții care au între cinci și 14 ani de experiență de lucru în străinătate. Pentru cei care au între 15 și 24 de ani de experiență de migrație, investițiile sunt dirijate, mai curând, în dezvoltarea și modernizarea agriculturii, în vreme ce investițiile în alte domenii decât agricultura apar odată cu maturizarea individului și a experienței sale în străinătate (categoria

¹⁵ Nu trebuie înțeles că ar exista un model familial italian unitar și cu atât mai puțin unul bazat pe relații absolut egalitare între membrii familiei. Din interviurile cu femeile din Vulturii, reiese că acestea au lucrat, în general, pentru familii care fac parte din clasa mijlocie superioară, în rândul cărora femeile au un statut profesional relativ ridicat și o anumită independență financiară. Acest lucru nu implică însă faptul că există o distribuție egalitară a sarcinilor domestice între soți, de vreme ce aceste sarcini sunt externalizate prin angajarea unei îngrijitoare.

celor cu 25–29 de ani de migrație). Concluzia autorului cu privire la relația dintre investițiile migranților economici și dezvoltarea locală dezvăluie un oarecare paradox, și anume că dezvoltarea locală nu este un efect al remitențelor și investițiilor, ci mai degrabă o precondiție. Altfel spus, există o mai mare probabilitate ca migranții să investească în localitatea sau regiunea de origine dacă aceasta deține deja o infrastructură de bază (străzi, electricitate, pompe de irigații pentru agricultură). Studiul istoric și comparativ ne poate ajuta să înțelegem comportamentele migranților români, care pot fi similare în multe privințe cu cele ale altor grupuri etnice sau naționale.

Având o dimensiune longitudinală, prin studierea aceleiași comunități de migranți pe parcursul ultimilor 10 ani, cercetarea de față a permis, totuși, dezvăluirea perpetuării inegalităților de gen în comunitate, chiar și după revenirea în țară. Segregarea de gen a pieții globale a muncii și statutul migranților în țara gazdă au condus la experiențe genizate ale migranților și la oportunități diferite de transfer al capitalurilor social, economic și cultural aici. În vreme ce bărbații transferă sume importante în sat și reușesc să asigure mijloacele necesare traiului prin investiții locale și prin legăturile cu cei care continuă să lucreze în Italia, femeile au slabe șanse de participare la viața economică. Ele folosesc diferite strategii de rezistență pentru a se reacomoda la contextul local caracterizat prin lipsa oportunităților economice și prin controlul social sporit privind respectarea normelor tradiționale familiale. Unele dintre aceste femei consideră important să continue studiile, să urmeze cursuri de formare profesională în domeniul comerțului sau serviciilor pentru a obține un loc de muncă.

În loc de încheiere, două sugestii apar importante din studiul acestui grup de migranți reîntorși în țară: multiplicarea acestor studii de caz în comunități rurale și urbane din România, pentru a evidenția tipuri de nevoi și comportamente ale migranților de revenire în raport cu structurile de oportunități locale și regionale; și propunerea de măsuri publice, pentru creșterea sustenabilității proiectelor de revenire ale românilor.

BIBLIOGRAFIE

1. Adams, R., *The Determinants of International Remittances in Developing Countries*, în „World Development”, vol. 37, no. 1, 2009, pp. 93–103.
2. Adda, J., Dustmann C., Mestresz, J., *A dynamic model of return migration*, 2006, disponibil online la http://www.iza.org/conference_files/SUMS2006/mestresz_j2653.pdf
3. Anghel, R. G., *Changing Statuses: Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan*, în „Journal of Ethnic and Migration Studies”, vol. 34, no. 5, 2008, pp. 787–802.
4. Anthias, F., Lazaridis, G. (eds), *Gender and migration in Southern Europe*, Oxford, New York, Berg, 2000.
5. Aranda, E. M., *Global Care Work and Gendered Constraints: The Case of Puerto Rican Transmigrants*, în „Gender and Society”, vol. 17, no. 4, 2003, pp. 609–626.
6. Bălătescu S., *Central and Eastern Europeans Migrants' Subjective Quality of Life. A Comparative Study*, în „Journal of Identity and Migration Studies”, vol. 1, no. 2, 2007, pp. 67–81.

7. Bartram, D., *Economic Migration and Happiness: Comparing Immigrants' and Natives' Happiness Gains From Income*, în „Social Indicators Research”, 2010, pp 1–20. DOI 10.1007/s11205-010-9696-2.
8. Bettio, F., Simonazzi, A., Villa, P., *Change in care regimes and female migration “care drain” in the Mediterranean*, în „Journal of European social policy”, vol. 16, no. 3, 2006, pp. 271–285.
9. Black, R., King, R., Tiemoko, T., *Migration, return and small enterprise development in Ghana: a route out of poverty?*, comunicare la *International Workshop on Migration and Poverty in West Africa*, martie 13–14, 2003, University of Sussex, disponibil online la <http://www.geog.sussex.ac.uk/scmr/research/transrede/workshop/IWMP2.pdf>.
10. Black, R., Koser, K., Munk, K., Atfield, G., D’Onofrio, L., Tiemoko, R., *Understanding voluntary return*, online report of Sussex Centre for Migration Research, 2004, disponibil online la <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/04/rdsolr5004.pdf>.
11. Blanc, C., Basch, L., Glick Schiller, N., *Transnationalism, Nation-States, and Culture*, în „Current Anthropology”, vol. 36, no. 4, 1995, pp. 683–686.
12. Boehm, D. A., „*For my children*”: *constructing family and navigating the state in the U.S.-Mexico transnation*, în „Anthropological Quarterly”, vol. 81, no. 4, 2008, pp. 777–802.
13. Bovenkerk, F., *Why returnees generally do not turn out to be agents of change: The case of Suriname*, 1981, disponibil online la <http://www.kitlv-journals.nl/index.php/nwig/article/view/5395/6162>.
14. Byron, M., Condon, S., *A comparative study of Caribbean return migration from Britain and France: towards a context-dependent explanation*, în „Transactions of the Institute of British Geographers”, vol. 21, no. 1, 1996, pp. 91–104.
15. Callea, S., *Different forms, reasons and motivations for return migration of persons who voluntarily decide to return to their countries of origin*, în „International Migration”, 24, 1986, pp. 61–76.
16. Cassarino, J.-P., *Theorising return migration: the conceptual approach to return migrants revisited*, în „International Journal on Multicultural Studies”, vol. 6, no. 2, 2004, pp. 253–279.
17. Cingolani P., Piperno, F., *Migrazioni, legami transnazionali e sviluppo nei contesti locali. Il caso di Marginea e di Focșani*, în „Societatea reală”, vol. 4, 2006, pp. 54–75.
18. Colton N. A., *Homeward bound: Yemeni return migration*, în „International Migration Review”, vol. 27, no. 4, 1993, pp. 870–882.
19. Coltrane, S., *Household Labor and the Routine Production of Gender*, în „Social Problems”, vol. 36, no. 5, 1989, pp. 473–490.
20. Constant, A., Massey, D., *Return migration by German guestworkers: neoclassical versus new economic theories*, în „International Migration”, vol. 40, no. 4, 2002, pp. 5–38.
21. Dăianu, D., Voinea, L., Tolici, M., *Balance of payments financing in Romania: the role of remittances*, Romanian Centre for economic policies, Bucharest, 2001, disponibil online la <http://pdc.ceu.hu/archive/00002165/>.
22. Davids, T., and van Houte, M., *Remigration, development and mixed embeddedness: An agenda for qualitative research?*, în Cassarino, J. P., (ed.), *Conditions of Modern Return Migrants*, Florence, Robert Shuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, 2008, pp. 9–29.
23. De Haas, H., *International migration and regional development in Morocco: a review*, în „Journal of ethnic and migration studies”, vol. 35, no. 10, 2009, pp. 1571–1593.
24. Diminescu, D., *La mobilité des jeunes roumains à l’heure de l’intégration européenne*, în „Hommes et migrations”, no. 1251, 2004, pp. 42–50.
25. Dustmann, C., Bentolila, S., Faini, R., *Return Migration: The European Experience*, în „Economic Policy”, vol. 11, no. 2, 1996, pp. 213–250.
26. Dustmann, C., *Return migration, wage differentials and the optimal migration duration*, în „European Economic Review”, vol. 47, 2003, pp. 353–369.
27. Fong, M., Lokshin, M., *Child care and women’s labor force participation in Romania*, World Bank Policy Research Working Paper, no. 2400, 2001, disponibil online la SSRN: <http://ssrn.com/abstract=630773>.

28. Galor, O., Stark, O., *Migrants' savings, the probability of return migration and migrants performance*, în „International economic review”, vol. 31, no. 2, 1990, pp. 463–467.
29. Guarnizo, L., *The Economics of Transnational Living*, în „International Migration Review”, vol. 37, no. 3, 2003, pp. 666–699.
30. Hondagneu-Sotelo, P., Avila, E., „I'm here but I am there”. *The meanings of Latina transnational motherhood*, în „Gender and society”, vol. 11, no. 5, 1997, pp. 548–571.
31. Hondagneu-Sotelo, P., *Overcoming patriarchal constraints: the reconstruction of gender relations among Mexican immigrant women and men*, în „Gender and society”, vol. 6, no. 3, 1992, pp. 393–415.
32. Kandiyoti, D., *Bargaining with patriarchy*, în „Gender and society”, vol. 2, no. 3, 1988, pp. 274–291.
33. Keough, L. J., *Globalizing Postsocialism: Mobile Mothers and Neoliberalism on the Margins of Europe*, în „Anthropological Quarterly”, vol. 79, no. 3, 2006, pp. 431–461.
34. Kibria, N., *Power, Patriarchy, and Gender Conflict in the Vietnamese Immigrant Community*, în „Gender and Society”, vol. 4, no. 1, 1990, pp. 9–24.
35. Kilic, T., Carletto, C., Davis, B., Zezza, A., *Investing back home. Return migration and business ownership in Albania*, în „Economics of transition”, vol. 17, no. 3, 2009, pp. 587–623.
36. King R., Vullnetari, J., *Gender and Remittances in Albania: Or Why 'Are Women Better Remitters than Men?' Is Not the Right Question*, Working Paper, no 58, 2010, Sussex Centre for Migration Research, University of Sussex, disponibil online la <http://www.sussex.ac.uk/migration/documents/mwp58.pdf>.
37. Levitt, P., Glick Schiller, N., *Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Perspective on Society*, în „International Migration Review”, vol. 38, no. 3, 2004, pp. 1002–1039.
38. Levitt, P., *Social remittances: migration driven local-level forms of cultural diffusion*, în „International Migration Review”, vol. 32, no. 4, 1998, pp. 926–948.
39. Ley, D., Kobayashi, A., *Back to Hong Kong: return migration or transnational sojourn?*, în „Global networks”, vol. 5, no. 2, 2005, pp. 111–127.
40. Mahler, S., Pessar, P., *Gendered geographies of power: analyzing gender across transnational spaces*, în „Identities”, vol. 7, no. 4, 2001, pp. 441–459.
41. Marcus, E. G., *Ethnography of the world system: the emergence of the multi-sited ethnography*, în „Annual Review of Anthropology”, vol. 24, 1995, pp. 95–117.
42. Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E., *Theories of international migration: a review and appraisal*, în „Population and development review”, vol. 19, no. 3, 1993, pp. 431–466.
43. Massey, D., *Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration*, în „Population index”, vol. 56, no. 1, 1990, pp. 3–26.
44. Nedelcu, M., *Stratégies de migration et d'accès au marché de travail des professionnelles roumaines à Toronto: rapports de genre et nouvelles dynamiques migratoires*, în „Revue européenne des migrations internationales”, vol. 21, no. 1, 2005, pp. 77–106.
45. Potot, S., *La place des femmes dans les réseaux migrants roumains*, în „Revue européenne des migrations internationales”, vol. 21, no. 1, 2005, pp. 243–257.
46. Ribas-Mateos, N., *How can we understand immigration in Southern Europe?*, în „Journal of ethnic and migration studies”, vol. 30, no. 6, 2004, pp. 1045–1063.
47. Sandu, D., *Emerging transnational migration from Romanian villages*, în „Current Sociology”, vol. 53, no. 4, 2005, pp. 555–582.
48. Sandu, D., *Home orientation in transnational spaces of Romanian migration*, în „Studia Sociologia”, 2, 2010b, pp. 15–36, disponibil online la <http://studia.ubbcluj.ro/download/pdf/560.pdf>.
49. Sandu, D., *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*, Iași, Editura Polirom, 2010a.
50. Sandu, D., *Migrația circulatorie ca strategie de viață*, în „Sociologie Românească”, nr. 2, Iași, Editura Polirom, 2000, pp. 5–29.
51. Scott, J. W., *Gender: a useful category of historical analysis*, în „The American Historical Review”, vol. 91, no. 5, 1986, pp. 1053–1075.

52. Stark, O., *Return and dynamics: The path of labor migration when workers differ in their skills and information is asymmetric*, în „The Scandinavian Journal of Economics”, vol. 97, no. 1, 1995, pp. 55–71.

53. Stark, O., Taylor, J. E., *Relative deprivation and international migration*, în „Demography”, vol. 26, no. 1, 1989, pp. 1–14.

54. Taylor, J.E, *The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process*, în „International migration”, vol. 37, no. 1, 1999, pp. 63–88.

55. Vlase, I., „*My husband is a patriot!*” *Gender and the Romanian return migration from Italy*, (manuscris aflat sub evaluare, 2011).

56. Vlase, I., L’insertion des femmes roumaines sur le marché du travail à Rome: un moyen de développement personnel et collectif, în Reysoo, F. și Verschuur, C. (coord.), *Femmes en mouvement. Genre, migrations et nouvelle division du travail*, IUED Genève, Unesco, 2004, pp. 115–126.

57. Vlase, I., *Morphologie des rapports sociaux des migrantes. Un ménage roumain à Genzano (province de Rome)*, în „Revue Européenne des Migrations Internationales”, vol. 23, no. 1, 2007, pp. 163–179.

58. *** *Comunitatea românească în Italia: condiții sociale, valori, așteptări*, Agenția pentru Strategii Guvernamentale, 2007, disponibil online la <http://www.publicinfo.ro/pagini/sondaje-de-opinie.php>.

Romanian migration to Italy witnessed a series of structural changes, in the past two decades. Romanians were first illegal migrants in 1998 and 2002, when they legalized their status, due to the Italian regularization campaigns. Global economic and political contexts, as well as different individual socioeconomic characteristics featured migrants’ experiences differently. A recent pattern is the return to Romania. Romanians planned their migration as temporary and, therefore, we can expect important rates of return. In the past years, return becomes more visible in some migrant communities. The research aims at shedding light on the determinants of return migration from Italy to their place of origin, Vulturii, situated in Vrancea County. Different levels of economic, cultural, and social capital can issue opposite patterns of reintegration of the returnees, in respect to the transferability of skills learned abroad, quantity and quality of the stock of social capital in migrants’ origin countries, and economic opportunities. Moreover, men and women have worked in different domains in Italy and tend, therefore, to have unequal chances to participate in the labor market of their region of origin.

Keywords: return migration, gender, sustainability, Italy.

Primit: 23.02.2011

Acceptat: 30.03. 2011

Redactor: Iuliana Precupețu